

KIRIM HANLIĞI ŞER'İYYE SİCİLLERİ ve MUHTEVASI ÜZERİNE

Nuri KAVAK *

ÖZET

Şer'iyye Sicilleri, şehir tarihi yazımı için olduğu kadar Osmanlı Devleti'nin iktisadi, idari, sosyal ve kültürel hayatı üzerine de zengin veriler ihtiva eden birinci derece orijinal kaynaklardır. Siciller, birçok alanda tarihe kaynaklık edebileceği gibi, özellikle hukuk tarihi ile şehir ve mahalli hayata dair yapılacak araştırmalar için incelenmesi zaruri metinlerdir. Ayrıca sicillere bazı askeri kararlar hariç, devletin yetkili birimleri tarafından gönderilen her türlü emirler kadı tarafından kaydedilirdi. Bu nedenle merkez ile taşra arasındaki sürekliliği ve bütünlüğü görebilmemizde önemli bir görevi yerine getirmişlerdir.

Mamafih Kırım Hanlığı'na ait sicillerin ortaya çıkışı ve araştırmacıların hizmetine sunulması, Kırım sahasına dair sosyo-kültürel çalışmaların başlamasına neden olmuştur. Bugün 120 civarında bulunan defterlerin orijinalleri St. Petersburg Kütüphanesi'nde olup, yaklaşık 61 tanesinin ise mikro filmleri/fotoğrafları Akmesicid'deki İsmail Gaspıralı Kütüphanesinde olduğu tespit edilmiş ve kopyaları Türkiye'ye aktarılmıştır. Birçok eksikliğe rağmen, 1608-1751 tarihlerini kapsayan bu sicillerin, ağırlıklı olarak Bahçesaray bir miktar Karasu ile iki tane Dibtarhan ve bir adet te Gözleve'ye ait olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırım Hanlığı, Kırım, Kadı, Şer'iyye Sicilleri

---

* Dr., Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir.

ON THE RELIGIOUS COURT RECORDS OF THE CRIMEAN KHANETE AND THEIR CONTENTS

ABSTRACT

Şeriyye records are first hand original records containing rich data related to the economical, administrative, social and cultural life of Otoman Empire as well as the act of writing urban history. As records are used as significant references in many fields, they are considered to be significant documents to be investigated in the future studies which will be probably performed in the field of history of law, and urban and local life styles. Moreover, the Qadi would also the records of all the commands of the central state, apart from some military decisions. As a consequence of that, şeriyye records have been performing a significant function in that we can today observe the continuity and the integration between the central state and provincial administration.

Nevertheless, the emergence of the records of Crimean Khanate and the availability of the records for researchers caused socio-cultural studies to be carried out on the Crimean area. The originals of about 120 notebooks available today are found in St. Petersburg Library, and the microfilms/photographs of 61 are found in İsmail Gaspıralı Library in Akmescid. In addition, their copies are transferred to Turkey. Despite a large number of missing ones, these records of the years from 1608 to 1751 belong mostly to Bahçesaray, some to Karasu, two to Dibtarhan, and one to Gözleve.

Key Words: Crimean Khanate, Crimea, Qadi, Şer'iyye Records

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, geniş bir coğrafya ile büyük ve bir o kadar da çeşitli özelliklere sahip bir nüfusa hakim olmuştur. Yönetim organizasyonu açısından sürekliliği temin etmek, yaşayanları tabiyet ilişkisinden dolayı memnun kılmak, uzun asırlara hükmedildiği düşünülürse çok kolay bir mesele değildir. Nitekim yönetim, adalet ve iktisadi güç üzerine oturan sacayağının koordineli bir gelişim gösterdiği XV. ve XVI. asırlar, adeta bir Osmanlı dönemi olarak telakki edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin hakkıyla ortaya konulabilmesi ve hem de geçmiş dönemlerine ait verilerin elde edilmesi hususunda, siciller, birinci elden önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısacası siciller; idari, askeri, hukuki, iktisadi ve sosyal tarih üzerine araştırma yapanlar için vazgeçilemeyecek yegane kaynakların başında gelmektedirler.

Osmanlı Devleti'nin yanı sıra Kırım Hanlığı'na ait sicillerin gün yüzüne çıkarılması gerek hanlık yapısı için gerekse yaşayan insanları daha iyi anlayabilmek

açısından çok önemli bir kazanç olmuştur. Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında bahsedeceğimiz üzere, birçok yerleşim yeri ile uzun zaman dilimlerinin eksik olmasına rağmen 120 civarındaki defterin bulunmuş olması bile sevindirici bir gelişmedir. Sicillerin zengin içerikleri, orijinal yapıları ve gündelik hayata dair sorunları ayrıntısına kadar değinmesi araştırmacılara Kırım üzerinde yeni ufuklar temin etmiştir.

Şer'iyye Sicilleri

Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı Tarihi kaynakları içinde önemli bir yer tutmaktadır. Sicillerin kaydını tutan kadılar, devletle halk arasında iki yönlü ilişkinin kurulmasında köprü görevi görerek, bu doğrultuda yapılan her eylemi bu defterlere kaydetmişlerdir. Dolayısı ile mahalli idarelere dair yapılan hukuki düzenlemelerle beraber mahallin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına dair bilgilerin yanı sıra, halkın devletten olan beklentilerine kadar her türlü konuyu sicillerde bulmamız mümkündür (Ergenç, 1995: 86-87). Geçmişten devralınan geleneklerin bir devamı olarak Osmanlı Devleti'nde de bu tür faaliyetlerde aracılık görevini kadılar yürütmüştür ve aynı zamanda da kayda ve zabta geçirmişlerdir (Taş, 1998: 175). Bu bahsi geçen kayıtlara şer'iyye sicili, kadı defteri veya zabt-ı vekâyî (Aslan, 1995: 187) denilmektedir.

Diğer yandan adalet dağıtan kadılara hüküm vermede yardımcı olan bir takım kaynaklar bulunmaktadır. Bu kaynaklar kendi içinde birkaç gruba ayrılmaktadır. Kitaplar, fetva mecmuaları (Aydın, 1999: 97-98), kanunnameler¹ ve şer'iyye sicilleri gibi. Bu tür kaynaklar yeterince tecrübesi olmayan kadılara ve mahkeme katiplerine, düzenledikleri belgelerde kendilerine yardımcı olmak üzere, yargılama usulünü ve muamelâtını iyi bilen alimler tarafından daha önceki sicillerden, kendi zamanlarındaki düzenlenen belgelerden seçilerek oluşturdukları eserlerdir (Kaya, 2005: 379-416). Ayrıca Osmanlı adalet sisteminde kadılar, mahkemelerde esas itibari ile Hanefi fıkhı üzere davaları görürler idi (Mardin, 1997: 43).

---

¹ Örfi hukukun temeli, padişahların kanunlarını toplayan eserlerdir. Padişahlara ait ferman ve beratlar ile Kırım Hanlığı için Han ve Kalgay'a ait yarlık ve fermanlar sürekli başvuru kaynağı olarak sicillere kaydedilmektedir. Karasu kazası sicillerinde Osmanlı padişahlarından ziyade han ve kalgayın ferman ya da yarlıklarına rastlamaktayız. Örneğin Karasu Şer'iyye Sicili (K.Ş.S.), 33-36b-340 numaralı hükümde kayıtlı olan ferman ile han, Karasu'da bulunan zabita kullarıyla sebankullarının koordineli olarak güvenliği sağlamalarını buyurmuştur. Yine K.Ş.S., 65-8a-36 numaralı hükümde yer alan Kalgay'a ait emr-i şerif ise, konak meselesinden dolayı reyaya eziyet olunmaması uyarısında bulunmaktadır. Kısacası bu iki örnek benzeri birçok kayıt sicillerde yer almaktadır.

Bahsi geçen sicil-i sakk defterlerinin içinde merkezden gelen emirler ile kazada meydana gelen sosyal ve cezai olaylar da mevcuttur. “Şer’iyye Sicilleri” adı verilen bu defterlerin saklanması dair emirler verildiğinden dolayı, büyük bir itina ile muhafaza edilirdi. Çeşitli ebatlarda bulunan bu siciller genelde anlaşılır bir Türkçe ile yazılmışlardı. Mahkemede bulunan kâtipler özel bir üslup ve düzen içinde, hukuk terminolojisine uygun olarak davaları bu defterlere kaydedirdi. Daha sonra gelenler geçmiş davaları emsal alabildikleri gibi, doğabilecek itirazlara da cevap verebilmek amacıyla defterdeki kayıtlara geri dönebilirlerdi. Deftere kaydedilen belge türleri içinde ağırlığı, kadıya ait olanlar oluşturmakta idi. Kadı tarafından düzenlenen belgelerin başında ise “hüccetler (senedât-ı şer’iyye)” gelmektedir. Hüccet, delil, bir fiilin ispatı olan şey, yani senet, vesika ve diğerleri gibi. İncelediğimiz sicillerin büyük bir kısmını oluşturan hüccetlerin delil olarak kullanıldığı konu başlıkları çok çeşitlidir. Nitekim vekalet, vasiyet, kefalet, nafaka, ferağ, alım-satım, kira, hibe, borç, keşif, rüşdün ispatı, vakfiyeler, nezir v.b. işlemlerde hüccetler bulunmaktadır. Bir diğer sıklıkla karşılaştığımız belge türü ise “i’lâmlar”dır. İ’lâmın sözlük anlamı bildirmektir. Hukuki olarak ise, şer’i bir hüküm ile hükmü veren kadının imza ve kararını içeren belgeye i’lâm denir. İ’lâmların konusu; içki içme, zina yapma ve iffete iftira olduğu gibi yine zina, evlenme ve boşanma ile kefalet i’lâmları gibi adları almışlardır (Aslan, 1998:192). Öte yandan kadının icra makamlarına yazdığı belgeler ile halkın kadıya veya icra makamlarına ilettikleri şikayet dilekçelerine “maruz” denilmektedir. Bu tür belgeler az olmakla birlikte herhangi bir tespit veya kadı kararını içermemektedir. Kısaca bir üst makama yazılan istektir. Eğer kadı kendisine denk veya daha aşağı makamdakilere hitaben yazarsa bu tür belgelere “mürâsele” denilmektedir (Akgündüz, 1988: 38). Diğer yandan başka makamlardan gelen belgeler olarak ise; başta fermanlar olmak üzere merkezden gönderilen belgeler de sicillere kaydedilirdi.

Bütün bu kayıtlar mahkeme diye kullanılan özel bir yer varsa orada, yoksa kadının evinde veya camide saklanırdı. Osmanlı mahkeme arşivlerinde dava zabıtları, vekâlet, mukavele, senet, azatlık belgesi, satış, nikâh, izinname, vakfiye kayıtları, kefalet, vesayet, borçlanma, günlük narh listeleri, tereke ve taksim senetleri, esnaf teftişiyle ilgili kayıtların tutulduğu defterler, ayrıca ferman, berat, ruûs, tezkire kayıtlarının yer aldığı siciller bulunurdu (Ortaylı, 2001: 73).

Öte yandan son yıllarda sosyal içerikli tarih yazımının en önemli unsurunu oluşturan şehir tarihi yazma arzusunun, vazgeçilmez kaynağı olarak yine Şer’iyye Sicilleri görülmektedir (İpşirli, 1991. 157). Yine geçmişten günümüze ulaşamamış olan mimari eserlerin tespiti ile yerleşim yerlerine ait büyük bir bilgi eksikliği ortadan giderilmiştir. Örneğin vakıf eserleri, cami, han, hamam, medrese, kale, kervansaray ve kilise gibi yapıların, varlıkları günümüze ulaşamamış olsa dahi

siciller vasıtası ile isimleri öğrenilebilmektedir. Diğer yandan Şer'iyye Sicilleri olmadan, bütün sadeliği ile bireyin bireyle ya da bireyin devletle olan çok yönlü ilişki ve problemlerini inceleme imkânımız bulunmamaktadır. Tüm bu ilmi zaruretler ışığında, taşradaki yer isimlerinin tespiti, sicillere kaydedilmiş önemli şahsiyetler hakkında bilgi temini gibi hususlar da ayrıca bir ehemmiyet taşımaktadır. Ayrıca hukuk, kendi içinde büyük bir alanı kapsamaktadır. Yine hukuk, birçok yorum farkları ile beraber uygulamada ilginç sonuçlar sergileyebilen bir ilim sahasıdır. Bu nedenle hukuk tarihini inceleyenlerin bu tür sıkıntıları objektif ve net bir şekilde görerek ortadan kaldıracılabilmesi için, şer'iyye sicillerindeki sade, müdahalesiz ve aracısız uygulamaları görmeden hareket etmemeleri gerekmektedir².

Bilhassa Osmanlı ülkesinin hayat ve geçim tarzı, yetiştirilen ürünler, mal fiyatları, sınaî malları, meslek ve sanat kolları, toprak kayıtları, dışarıdan giren ve dışarıya satılan ürünlerin bilinmesi ile ödenen vergilerin isimleriyle miktarlarını görmek, Şer'iyye Sicilleri ile mümkün olmaktadır. Genel anlamda tüm ülkenin ve dar anlamda da sicillerin kaydedildiği yerleşim yerinin hayat standardını ortaya koyabilmenin tek yolu sicil kayıtlarının iyi bir şekilde incelenmesinden geçmektedir. Kısacası iktisat tarihinin vazgeçemeyeceği eşsizlikteki verileri ancak sicil kayıtlarında bulabilmek mümkündür.

Bütün bu sicillerin sağladığı avantajlara ilave olarak, askeri sahadaki eylemlerin oluşum ve gelişmelerini takip edebilmede de bu kayıtlara ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü merkezden taşradaki kadılara askeri konulardaki istekler bildirildiğinde, gelen metinler bu sicillere kaydedilerek korunmaktadır. Hulasa bu kayıtlar dikkate alınarak askeri meselelere açıklık getirmek, halkın savaşa olan bakışı üzerinde fikir yürütebilmek mümkün olmaktadır (Ergenç, 1995: 87).

Kadılar, tutmuş oldukları bu defterleri kaybetmeleri sonucu ceza-yi işlem görmekte idiler. Bu nedenden ötürü göreve yeni gelen bir kadı, önceki kadıdan defterleri talep eder, iki emin tayin edilerek onların önünde bunları gözden geçirirdi. Mahkeme sicilleri aynı zamanda şehrin ticari kayıtları, noterlik arşivi özelliğindedir (Ortaylı, 1994: 67). Uzun bir zaman geçtikten sonra bile geriye dönük ihtilafların çözümü için temel başvuru kaynaklarıdır. Öte taraftan Divan-ı Hümayun'dan çıkan ve Osmanlı Arşivleri'nde bulunan hükümlerin eksiklerini şer'iyye sicillerindeki kayıtlarla tamamlama imkânı bulunmaktadır (Gedikli, 2005: 188).

2 Ahmet Akgündüz, Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümleri, c.II, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 1988-89, eser içinde; şahıs hukuku s.245-246, aile ve miras hukuku s.247-250, borçlar ve eşya hukuku s. 251-264, ceza, usûl ve vergi hukuku s. 265-269, miras hukuku s. 309-360, bir çok hukuk dalına ait örneği bir arada bulmamız mümkündür.

Şer'iyye mahkemeleri 1924'te kaldırıldıktan sonra yüzyıllar boyunca arşivlerde birikmiş bulunan Şer'iyye Sicilleri, Milli Kütüphane'de bir araya getirilerek toplanmıştır. Fakat aşağıda bahsedeceğimiz üzere, Kırım Hanlığına ait Şer'iyye Siciller'i ise henüz bu tasnif ve muhafaza içine alınmış değildir.

Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri

Osmanlı coğrafyasının birçok yerine ait siciller elimizde mevcut iken, Kırım Hanlığı sahasına dair tek bir sicil örneği yakın bir zamana kadar elimizde bulunmamakta idi. Bu durum, Kırım Hanlığı ile ilgili yapılmakta olan araştırmalar üzerinde doldurulması güç bir eksikliği ortaya çıkarmıştı. Sorunun temelinde, zaman zaman Kırım'ı tahrip eden Rus işgalinin olduğu hususunda biz araştırmacılar mutabık kalmış idik. Ancak Türkiye-Ukrayna arasındaki ilişkilerin temin edilmesi ile başlayan araştırmalar sonucunda, ilk kez Halil İnalçık vasıtasıyla sicillerin olduğuna dair bir tespit bilim dünyasının önüne konulmuştur (İnalçık, 1996: 165-190). Bu tespit, Kırım'ın Simferopol şehrinde bulunan Gaspıralı Kütüphanesi'nde 61 adet sicilin olduğu şeklinde idi. Daha sonra sicillerin tamamının ise St. Petersburg kütüphanesinde bulunduğu ortaya çıkarıldı. Yapılan incelemeler sonucunda tahminen 120 civarında olduğu bilgileri elde edilmiştir. Ayrıca Han Sarayı arşivi Kataloğu'nu hazırlayan Hüseyin Badaninski'nin bahsettiği, ama varlığını doğrulayamadığımız iki adet sicili de eklediğimiz de, toplam 122 adet sicilin bulunduğundan söz edilebilir (Turan, 2003: 5).

Kırım Hanlığı'na ait Şer'iyye Sicilleri'nin bir kısmı, bilim ve kültür birikimimize kazandırılması amacıyla yapılan çalışmalar çerçevesinde Türkiye'ye getirilmiştir. TİKA ve onun desteğiyle yürütülen proje ile Akmesic'teki İsmail Gaspıralı Kırım-Tatar Milli Kütüphanesi'nde bulunan 61 adet sicil şu an Başbakanlık Arşivler Genel Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir. Ancak asılları ve bilinen tüm ciltler hala St. Petersburg'daki Saltıkov-Şchedrin Kütüphanesi'nde yer almaktadır³.

Ayrıca Kadı Defterleri fotoğraf formatında cd'lere kaydedilmiş olarak temin edilmiştir. Bu hali ile bilgisayar ortamında incelenmesi bize pek çok açıdan

3 V. Dubrovskiy, "Türk Kırımı Dair Tarihi Kaynak ve Araştırmalar", Dergi, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü, 2. yıl, No: 4, s.53'de Leningrad Umumi Kütüphanesi'nde 124 tane deri ciltli defterlerin bulduklarına işaret etmiştir. Ayrıca General Münih'in 1736 yılındaki Bahçesaray istilası esnasında bütün Kırım Hanlığı'na ait arşivin yakıldığına işaret ederek, bugüne dek kalabilen tek eserin bunlar olduğunu belirtmektedir.

kolaylıklar sağlamıştır⁴. Genelde ilk ve son sayfalarda meydana gelen tahribatın dışında, geri kalan kısımların okunması ve incelenmesi çok kolay olmaktadır. Şu an Başbakanlık Arşivler Genel Müdürlüğü'ne kazandırılan Kırım Hanlığı'na ait Şer'iyye Sicilleri, Akmesic'teki İsmail Gaspıralı Kırım-Tatar Milli Kütüphanesi'nden alınan cilt numaralarıyla birlikte "cd" ortamında bulunmaktadır. Ciltlerdeki varak numaraları aynen korunmuştur. Henüz arşivdeki siciller, araştırmacının çalışmasına hazır hale getirilmediğinden dolayı, hüküm numaralandırılmasına da gidilememiştir. Bu araştırmamızda yer alan tüm hüküm numaraları tarafımızdan verilmiştir⁵.

Bazı tereke kayıtlarının baş tarafı, kimisinin de son kısmı ya da her iki kısmının olmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum sayfalarda eksiklik olabileceği ihtimalini aklımıza getirmiştir. Ancak sayfa numaraları konusunda yukarıda bahsettiğimiz gibi, "cd" ortamına kaydedilen numaraları biz de aynen muhafaza ettiğimizden dolayı, bu numaralardaki bahsettiğimiz olumsuzluklar sayfa olarak atlanmamış durumdadır. Biz de atlamadan aynen numaraları olduğu şekliyle kullandık. Sonuç olarak bu eksik sayfalara rağmen bilgi eksikliği olmadığı görülmüştür. Çünkü konu veya anlam sıkıntısı yaratacak türden herhangi bir olumsuzlukla karşılaşılmamıştır. Bilhassa uzun olmasından dolayı tereke kayıtlarında bu tür eksiklikler görülmüştür.

Kırım Sicilleri üzerinde yaptığımız incelemeler sonucunda, başta sosyo-ekonomik tarihe ait pek çok kıymetli bilgiye ulaşılmıştır. Yine yer, mimari eser ve kişi isimleri, kültürel yapı, vakıflar, köy ve şehir yaşamına dair kesitler, diplomatika ve idari yapı ile kurumlarını görebilmek mümkün olmuştur (Bahçesaray Şer'iyye .Sicili, 49-71b-1, B.Ş.S., 49-12b-1, Karasu Ş.S., 65-16a-56). Hatta Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Kefe ile ilgili bir takım bilgiler bile siciller kaydedilmiştir⁶.

Öte yandan yukarıdaki ana başlıkların altında; siciller vasıtasıyla bölgede başta Kırım Tatarları ile onlardan başka Anadolu'nun değişik kesimlerinden gelip göç edenlerin yanı sıra; Yahudi, Acem, Ermeni, Rum, Çerkes, Kazak ve Çingene gibi çok çeşitli milletlerden insanların yaşadığı görülmektedir (B.Ş.S., 40-50b-3, K.Ş.S., 25-107b-1071, K.Ş.S., 33-98a-884, K.Ş.S., 33-92a-821). Ayrıca ticaret amacıyla değişik memleketlerden gelip-giden insanlarda yer almıştır (B.Ş.S., 64-

4 Bilgisayar ortamında, büyültme-küçültme, istenilen yere çevirme, renk ve gölgelendirme yapma gibi birçok seçeneği kullanabilmek belli başlı elde ettiğimiz kolaylıklardır.

5 Örneğin, Bahçesaray Şer'iyye Sicili (B.Ş.S.), 34-8a-27'de (34) cilt numarasını, (8) varak numarasını, (a) varaktaki ilk sahife yüzünü, (27) ise hüküm numarasını ifade etmektedir.

6 B.Ş.S., 16-5a-1, B.Ş.S., 22-4b-7, B.Ş.S., 38-28a-1 'de Kefe iskelesi mukataası, görevlileri, maaş ve toplam vergi gelirleri yer almaktadır.

52b-2, B.Ş.S., 36-53b-1). Yine köle olarak etnik kökeni farklı insanlara dair kayıtlarda görülmektedir.

Diğer taraftan Kırım üzerinde en çok tartışılan nüfus ve yapısı hususunda birçok bilgi bulunmaktadır. Sicilin ait olduğu merkeze bağlı mahalleler ile mahallelerin etnik ve dinsel dokusu oraya konduğu gibi, terekelerden tahminen hane sayısının çıkarılabilmesi bir miktar bilgi vermesi açısından önemlidir (K.Ş.S., 33-83b-755, K.Ş.S., 47-32a-215). Ancak tüm bu hane sayıları ve terekelerin tamamından ziyade bir kısmının sicillere yansımış olması iyi bir eleştiri süzgecinden geçirilmesini gerektirmektedir. Yine vergi veren erkeklerin ad ve lakapları ile meslekleri, geldikleri memleketler, sosyal statüleri de ortaya çıkarılmaktadır. İlave olarak sadece sicillerde erkeklerin değil kadın ve çocukların da isimleri Müslim ve gayr-i Müslim olsun geçtiği görülmektedir. Sicillerde vakıfların idari yapısı, gelir ve gideri ile ürettikleri hizmetleri, ortaya çıkan sorunların tamamını toplumsal hayatın içindeki konumları ile beraber tespit edebilecek veriler bulunmaktadır (K.Ş.S., 47-84a-610, K.Ş.S., 25-40b-415).

Mimari ve kültür tarihi açısından baktığımızda ise, ilk olarak adları geçen cami, medrese, mektephane, han, hamam, arasta, çarşı, mescid, köprü v.s. gibi vakıf yoluyla işletilen mimari yapılar karşımıza çıkmaktadır (K.Ş.S., 25-94b-963, K.Ş.S., 33-13b-98, K.Ş.S., 47-87a-631). Bugün bu yapıların birçoğu değişik zamanlarda uğradıkları tahribatlar nedeniyle günümüze ulaşamadığından ötürü bu tür bilgilerin faydası çok büyüktür. Nitekim şehir tarihi yazımında, büyük bir bilgi boşluğunun doldurulması bu sayede mümkün olacaktır. Kırım Hanlığı üzerinde uzun süren Rus tahribatının izlerini silmenin tek çıkış yolu sicillerden elde edilecek bilgilerdir.

Mimarinin yanı sıra insanların sahip oldukları ya da imal ettikleri, kap-kacak, giyim-kuşam, diğer tekstil ürünleri, ahşap, demir mamülleri, ziynet ve takı gibi eserleri tereke kayıtlarından bir bir tespit edilebilmektedir (K.Ş.S., 47-42b-286, K.Ş.S., 33-27a-236). Ayrıca her tereke kaydında olmamakla birlikte bir çok kitap, şahsi yazı takımları ile sahip oldukları müzik aletleri, silah ve mühimmatlar vasıtasıyla sicilin ait olduğu kazanın kültür tarihi hakkında önemli veriler ortaya çıkarılabilmektedir (B.Ş.S., 23a-130a-1, Bahçesaray ve Karasu Şer'iyye Sicili, 66-30b-1, K.Ş.S., 33-64a-582, K.Ş.S., 65-6a-27, K.Ş.S., 47-82a-600).

Sosyo-kültürel hayata baktığımızda ise; aile, evlenme, nişan, boşanma, çocukların durumu, çok eşlilik, miras ve paylaşımı, insanlar arasındaki anlaşmazlıklar, ceza hukukuna giren öldürme, yaralama, hırsızlık v.s. eylemler ve sonuçları dava konusu olarak karşımıza çıkmaktadır (K.Ş.S., 25-81b-862, K.Ş.S., 25-68a-732, K.Ş.S., 33-23a-191, K.Ş.S., 47-57b-390). Ayrıca insanların beraber olabildikleri dini mekânlar, kahvehane, bozahane ve meyhane gibi yerlerin üstlendiği sosyal vazifeler ile asgari sahip olunan maddi imkân ve malların

miktarıyla beraber üretilen hizmetler kayıtlarda yer almaktadır. Yine insan emeği ile beraber köleciliğin durumu hakkında sicillerde çok net bilgiler bulunmaktadır (B.Ş.S., 37-46b-2, B.Ş.S., 54-14a-7). Köle edinimi, kullanılan yerler, fiyat ve zenginlik değerleri ile sosyal hayatın içindeki konumları görülmektedir.

İktisadi hayata dair meslek grupları (ekmekçi, kasap, bezzaz, çörekçi, hallac, bakkal, bozacı, çizmecı, nalband, kalpakçı, haffaf, çömləkci, sarrac, bıçakçı, mumcu, mezeci, talkancı, değirmenci, keçeci, derici, mücellid, çilingir, kahveci, meyhaneci, tüccar, demirci, kireççi, kuyumcu, kürkçü, duhancı, attar v.s.) (B.Ş.S., 36-41a-4, B.Ş.S., 52-27a-5, B.Ş.S., 60-31a-2, B.Ş.S., 30-12a-1, B.Ş.S., 62-4a, B.Ş.S., 71-93b-1, B.Ş.S., 9-43a-1, B.Ş.S., 26-68a-1, B.Ş.S., 53-11a-3, K.Ş.S., 47-60a-4, B.Ş.S., 57-3a-2, B.Ş.S., 40-3a-1, B.Ş.S., 18-2a-1, B.Ş.S., 68-49a-2, K.Ş.S., 47-60a-4, B.Ş.S., 52-21b-2, B.Ş.S., 3b-27a-1), emek ve değeri, üretilen ürünler ile satışa konu olan mal ve hizmet grupları, ticari hayat, ortaklıklar, ticari anlaşmazlıklar, para ve para düzeni ile ilgili önemli veriler yer almaktadır (K.Ş.S., 25-37b-383). Bilhassa fiyatlandırmaları konu alan narh belgeleri ile mal fiyat dengesi tüm yönleriyle görülebildiği gibi, emeğin gündelik yevmiye miktarı ile nasıl bir alım gücü elde edildiği üzerinde de yorumlar yapabileceğimiz bilgiler bulunmaktadır (B.Ş.S., 18-1a., B.Ş.S., 60-4). Kısaca iktisadi hayata dair hemen hemen her şey sicillerin içinde görülmektedir (K.Ş.S., 47-59a-402, K.Ş.S., 47-67a-488). Ezcümle meslek örgütleri ve onların günlük hayatın içindeki rolleri ile beraber uygulama yöntem ve metodları kayıtlarda yer almaktadır. Yine ticari hayat ve alış-veriş yapılan ülke ve şehirler ile imparatorluk topraklarıyla sürdürülen ticari münasebetler ayrıntılarıyla birlikte kayıtlarda bulunabilmektedir. Kırım'dan çıkarılan madenler ve bu madenlere dayalı bütün üretim tarzlarının durumu hakkında ekonomik veriler de bulunmaktadır (B.Ş.S., 11-20b-3, Dibtarhan Ş. S., 19-47a-2, B.Ş.S., 48-88a-1, B.Ş.S., 8-115a-1, B.Ş.S., 10-119a-1, B.Ş.S., 52-20a-1, B.Ş.S., 18-66a-2, K.Ş.S., 25-113b-3).

Diğer yandan kadı, kendisine gönderilen Han ve Kalgay'a ait yarlıg ve fermanları sicillere kaydetmektedir (K.Ş.S., 33-33a-301). Genelde hanlar; vergi, güvenlik, asker toplanması, adalet v.s. gibi konularda pek çok ferman göndermişlerdir (K.Ş.S., 25-107a-1068, K.Ş.S., 25-68a-731). Bu durum taşra-merkez arasındaki ilişkiyi ortaya koyduğu gibi, ülkedeki idari yapı hakkında da bir takım veriler ortaya çıkarmaktadır (K.Ş.S., 25-8b-83, K.Ş.S., 25-5b-44, K.Ş.S., 25-8a-74). Yine Osmanlı Devleti ile Hanlık arasındaki münasebetlere dair örneklerin kaydedildiği de görülmektedir (K.Ş.S., 25-9a-93, K.Ş.S., 33-36b-340). İdari yapının teorikten öte pratik uygulanişı ve sonrasında da ortaya çıkan problemleri tüm çıplaklığıyla siciller sergilemektedir. Ayrıca kadıların zaman zaman ilginç bir takım olayları da sicillere yazdıkları görülmektedir. Örneğin, karın ilk düştüğü günü

veya satılmak üzere sebzenin geldiğini yazarak, kaza halkına duyurulduğu gibi kayıtlar göze çarpmaktadır⁷.

Öte taraftan adaletin temini ve tevzi'si noktasında uygulanan adli sistemin varlığını ve işletilmesi, sicillere bakılarak ortaya konulabilmektedir. Gerek adli personelin kimlerden oluştuğu ve görevleri gerek hukukun uygulanmasındaki tatbiki görüntüsü ile gerekse de hukuki kuralların varlığı ve durumu sicillerde apaçık gözler önündedir (K.Ş.S., 25-7b-71, K.Ş.S., 25-5a-37, K.Ş.S., 25-64a-686, K.Ş.S., 33-33a-301, K.Ş.S., 65-9a-43).

Kırım Hanlığı'na Ait Şer'iyeye Sicilleri (İsmail Gaspıralı Kütüphanesi Akmesid/Kırım)

Sıra No	Defter No	Ait Olduğu Yer	Tarih	Varak/Sayfa Sayısı
1	1	Gözleve (1-6a-4)	H. 1017/1022-M. 1608/1613	Kapak+93/186
2	3a	Bahçesaray	H. 1058-M. 1648	35/70
3	3b	Bahçesaray	H. 1058/1060-M. 1648/1650	52/103
4	4	Bahçesaray	H. 1061/1062-M. 1651/1652	81/162
5	8	Bahçesaray	H. 1070/1074-M. 1660/1663	138/276
6	9	Bahçesaray	H. 1075/1076-M. 1665	100/201
7	10	Bahçesaray	H. 1077/1080-M. 1066/1070	141/282
8	11	Bahçesaray	H. 1077/1078-M. 1067	85/170
9	13	Bahçesaray (13- 8a-2)	H. 1076/1079-M. 1666-1669	74/148
10	14	Bahçesaray(14-4b- 5)	H. 1079/1082-M. 1669-1671	146/292
11	15	Bahçesaray	H. 1085/1086-M. 1674-1675	87/174

7 K.Ş.S. 65-1a-4, 1156 senesi yazında, Soğdak kazasından hıyar, kabak, kavun ve karpuz geldiği kaydedilmiştir.

Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri ve Muhtevası Üzerine

12	16	Bahçesaray	H. 1082/1083-M. 1671-1672	91/182
13	17	Bahçesaray (17- 7b-1)	H. 1084/1085-M. 1673/1674	77/155
14	18	Bahçesaray	H. 1083/1084-M. 1672/1673	96/192
15	19	Dibtarhan (19-22b- 2)	H. 1083/1087-M. 1672/1676	55/110
16	20	Bahçesaray	H. 1084/1086-M. 1674/1675	99/198
17	21	Bahçesaray	H. 1086/1087-M. 1675/1677	97/194
18	22	Bahçesaray	H. 1087/1089- M. 1677/1678	100/200
19	23a	Bahçesaray (23a- 1a-2)	H. 1090/1095-M. 1680/1684	130/260
20	23b	Bahçesaray (23b- 3b-2)	H. 1087/1092-M. 1676/1681	125/250
21	24	Bahçesaray	H. 1088/1090-M. 1677/1679	133/266
22	25	Karasu	H. 1093/1095-M. 1682/1684	121/242
23	26	Bahçesaray (26- 2a-7)	H. 1095/1096- M. 1684/1685	97/194
24	27	Bahçesaray	H. 1096/1099-M. 1685/1688	137/274
25	28	Bahçesaray	H. 1099/1102-M. 1688/1691	150/300
26	29	Bahçesaray (29- 3a-2)	H. 1100/1104- M. 1689/1693	134/268
27	30	Bahçesaray	H. 1104/1106- M. 1693/1695	151/302
28	31	Dibtarhan (31-8b- 3)	H. 1107/1108-M. 1696	77/154
29	32	Bahçesaray (32- 15a-1)	H. 1108/1109-M. 1700/1703	78/156
30	33	Karasu	H. 1109/1110-M. 1698/1699	101/202

Nuri KAVAK

31	34	Bahçesaray	H. 1110/1112- M. 1698/1700	115/231
32	35	Bahçesaray	H. 1112/1114-M. 1700/1703	38/77
33	36	Bahçesaray	H. 1113/1118-M. 1701/1708	97/194
34	37	Bahçesaray (37- 6a-3)	H. 1115-M.1703	80/160
35	38	Bahçesaray	H. 1116/1117-M. 1704/1705	61/122
36	40	Bahçesaray (40- 2b-1)	H. 1118/1119-M. 1706/1707	28/56
37	44	Bahçesaray	H. 1123/1137-M. 1711/1725	94/188
38	45	Bahçesaray	H. 1125/1127-M. 1713/1715	59/118
39	46	Bahçesaray (46- 1a-2)	H. 1126/1128-M. 1714/1716	131/262
40	47	Karasu	H. 1128/1129-M. 1716/1717	92/185
41	48	Bahçesaray	H. 1128/1137-M. 1716/1725	143/286
42	49	Bahçesaray	H. 1132-M. 1719- 1720	104/208
43	51	Bahçesaray	H. 1135/1136-M. 1723/1724	65/131
44	52	Bahçesaray	H. 1136/1137-M. 1724	37/74
45	53	Bahçesaray	H. 1138/1140-M. 1726/1728	93/186
46	54	Bahçesaray (54- 1a-5)	H. 1138/1139-M. 1726/1727	91/182
47	55	Bahçesaray	H. 1139/1144-M. 1727/1731	99/198
48	56	Bahçesaray	H. 1143/1146-M. 1731/1734	25/50
49	57	Bahçesaray	H. 1144/1146-M. 1732/1733	79/158
50	58	Bahçesaray (58-	H. 1146/1148-M.	99/198

Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri ve Muhtevası Üzerine

		1a-3)	1733/1736	
51	59	Bahçesaray	H. 1149/1150-M. 1737	45/90
52	60	Bahçesaray	H. 1149/1155-M. 1736/1742	63/126
53	61	Bahçesaray	H. 1150/1152-M. 1738/1740	95/190 ⁸
54	62	Bahçesaray	H. 1150/1155-M. 1738/1742	69/138
55	64	Bahçesaray	H. 1154/1156-M. 1741/1743	81/162
56	65	Karasu	H. 1156/1157-M. 1743/1744	41/82
57	66	Bahçesaray-Karasu	H. 1157/1158-M. 1744/1745	85/170
58	67	Bahçesaray	H. 1157/1159-M. 1744/1748	76/152
59	68	Bahçesaray (68- 48a-1)	H. 1157/1161-M. 1744/1748	75/150
60	71	Bahçesaray	H. 1161/1168-M. 1748/1755	97/194
61	72	Bahçesaray	H. 1163/1164-M. 1750-1751	82/164

SONUÇ

Araştırmamız, Şer'iyye Sicilleri'nin tarih ilmi üzerine yapılan çalışmalar açısından önemini ve özelliklerini ortaya çıkarmaya yöneliktir. Ayrıca sicillerin muhteva olarak taşıdığı veriler ile hangi tür araştırmalara kaynaklık edebilecekleri hususuna aydınlık getirilmiş olup, Osmanlı Devleti'ne dair yapılacak araştırmalar için de taşıdıkları önem büyük bir titizlikle vurgulanmıştır. Öte yandan Hristiyanlık dünyası için Kilise Kayıtları ne tür bir önem taşıyor ise, siciller de bizim için bu denli büyük bir önem taşımaktadırlar. Üstelik siciller, gündelik hayattan tutun da idari, sosyal, iktisadi, askeri ve hukuki alanlara değin bir çok farklı konularda veriler sunarak, biz araştırmacıların orijinal bilgilere ulaşmamıza imkan sağlamaktadırlar.

⁸ Sicilin son 9. varakında, sayfaların yarısı deforme olmuş durumdadır.

Kırım Hanlığı bulunduğu coğrafya anlamında jeo-stratejik bir öneme sahiptir. Osmanlı Devleti'nin kuzey politikasının mimarı ve de aynı zamanda inisiyatifini elinde tutan kardeş bir devlettir. Ancak Kırım Hanlığı'nı tam anlamıyla ortaya koyabilecek günümüze ulaşan kaynaklar yetersizdir. Bunun nedeni büyük bir olasılıkla Rus işgali sonrası ülkenin uğradığı tahribattır. Çalışmamızın önemli bir kısmını oluşturan sicillerin bulunması ve elimizdeki sicillerin sahip oldukları özellikler bu boşluğu doldurma noktasında biz araştırmacıları ümitlendirmiştir. Kırım Şer'iyye Sicilleri sayesinde; merkez-taşra, Osmanlı Devleti ile olan münasebetler ve benzerlikler, fertlerin kendi aralarında ve devletle olan problemleri, çözüm noktasındaki olayların seyri, hanlığın ve yaşayanların durumu ile işleyen hukuk üzerine zengin verilere ulaşılmıştır. Elde edilen bu veriler ışığında oluşacak bilgi ve varsayımlar birçok cevapsız sorunun çözümü olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Bahçesaray Şer'iyye Sicili, 3b, 8, 9, 10,11, 13, 14, 16, 17, 18, 22, 23a, 23b, 26, 29, 30, 31, 32, 36, 37, 38, 40, 46, 48, 49, 52, 53, 54, 57, 58, 60, 62, 64, 68 ve 71 numaralı defterler.

Bahçesaray ve Karasu Şer'iyye Sicili, 66 numaralı defter.

Dibtarhan Şer'iyye Sicili, 19 ve 31. numaralı defterler.

Gözleve Şer'iyye Sicili, 1. numaralı defter.

Karasu Şer'iyye Sicili, 25, 33, 47 ve 65 numaralı defterler.

Kitap ve Makaleler

Akgündüz, A., (1988-89). **Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümleri**, c.II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul.

Aslan, N., (1998). **Milli Arşivimiz İçerisinde Şer'iyye Sicilleri Eğitim ve Terminoloji Problemi**, I. Milli Arşiv Şurası, Ankara: Başbakanlık Arşivi Yayınları, s.187-195.

Aydın, M. A., (1999). **Türk Hukuk Tarihi**, 3. Bsk. Beta Basım Yay., İstanbul.

Dubrovskiy, V., (1956). **Türk Kırımı Dair Tarihi Kaynak ve Araştırmalar**, Dergi, 2. yıl, No: 4, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü, s.53-76.

- Ergenç, Ö., (1995). **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara Enstitüsü Vakıf Yayınları, Ankara.
- Gedikli, F., (2005). **Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyeye Sicilleri**, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c. 3, sayı. 5, Türk Hukuk Tarihi Sayısı, s.187-213.
- İnalçık, H., (1996). **Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu**, Belleten, LX/227, Türk Tarih Kurumu Yay., s.165-190.
- İpşirli, M., (1991). **Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şer'iyeye Sicilleri**, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Tarih ve Sosyoloji Seminerleri (28-29 Mayıs 1990).
- Kaya, S., (2005). **Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Sayı: 5, Türk Hukuk Tarihi Sayısı, s.379-416.
- Mardin, E.,(1997). "Kadı", **İslâm Ansiklopedisi**, c.6, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., s.42-46.
- Ortaylı, İ., (1994). **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı**, Turhan Kitapevi, Ankara.
- Ortaylı, İ., (2001). "Kadı", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c.26, Güzel Sanatlar Matbaası, s.69-73.
- Taş, K. Z., (1998). **Arşiv Malzemesi Olarak Şer'iyeye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları**, I. Milli Arşiv Şurası, Başbakanlık Arşivi Yayınları, s.175-185.
- Turan, A. N., (2003). "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 9, s.1-16.